

BİRİNCİ TÜRKOLÖJİ QURULTAYDA ELM XADİMLƏRİNİN ROLU

Həsənova Ülkər

Türkoloji mərkəzin türk tarix bölməsinin mütəxəssisi

hasanova.ulkar.96@gmail.com

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə

1926-cı il 26 fevral- 6 mart tarixində Bakıda keçirilən Birinci Türkoloji Qurultayında türk xalqlarının tarixi, ədəbiyyatı, dili, əlifbası, etnoqrafiyası və mədəniyyəti ilə bağlı bir sıra mühüm qərarlar qəbul edildi. Yaxın gələcəyə nəzər salsaq, Birinci Türkoloji Qurultay XX əsrdə türk xalqlarının və Azərbaycan xalqının mədəni həyatında ən mühüm hadisələrdən biri kimi tarixə qızıl hərflərlə yazılmışdır. Qurultayda xarici qonaqlar və Sovet İttifaqı ərazisində yaşayan türk xalqlarının nümayəndələri də daxil olmaqla, ümumilikdə 131 nəfər iştirak edirdi. Bu möhtəşəm qurultay geniş bir coğrafi ərazidə yaşayan çoxsaylı türk xalqlarının mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi, yeni islahat planlarının hazırlanması və bu planın həyata keçirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb etdi.

Qurultay dövrün alimlərini və ziyalılarını bir araya gətirəcək güclü bir platforma yaratmaq, türk dünyasında dil və mədəni irsi qorumaq və inkişaf etdirmək məqsədi daşıyırdı. Bu şəxslər Türkiyə, Azərbaycan, Orta Asiya və digər türk dövlətləri də daxil olmaqla, türk dünyasının müxtəlif bölgələrindən olan alim və mədəniyyət xadimlərindən ibarət idi. Qurultayda iştirak edən ziyalılar türk xalqları arasında mədəni və dil əlaqələrinin, ortaq tarix və mədəniyyətlərinin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı bir çox vacib məsələlər də müzakirə etdilər. Ziyalıların, elm xadimlərinin müzakirələri sonradan türk dünyasında həyata keçiriləcək bir çox dil və mədəni təşəbbüslərə ilham vermişdir. Qurultayda türk dilinin gələcəyi, türk xalqlarının birliyi və mədəni irsin qorunması ilə bağlı mühüm müzakirələr aparılıb. Bu qurultay gələcək illərdə türk dünyasında daha geniş mədəni və dil birliyinin yaradılması üçün möhkəm təməl qoydu. Qurultay iştirakçılarının sonrakı həyatları

faciəvi oldu. I Türkolji Qurultayda iştirak edən 100-dən çox şəxs sonradan pantürkizmdə ittiham olunaraq təqiblərə məruz qaldı. Bir çox alim və mütəfəkkir həbs və fiziki məhvlə üzləşdi. Qurultayın mühüm nəticələrindən biri olan türk xalqlarının latın əlifbasına keçidi 1939-cu ildə ləğv edildi və Sovet İttifaqı ərazisində yaşayan türk xalqları birlikdə Kiril əlifbasına keçdilər.

Açar sözlər: Türkoloji qurultay, dil, iclas, birlik, ədəbiyyat, türk xalqları

Abstract

On February 26-March 6, 1926, the First Turkological Congress in Baku adopted a number of important decisions related to the history, literature, language, alphabet, ethnography and culture of the Turkic peoples. If we look at the near future, the First Turkic Congress was written in golden letters in history as one of the most important events in the cultural life of the Turkic peoples and the Azerbaijani people in the 20th century. 131 people, including foreign guests and Turkic peoples living in the Soviet Union, participated in the congress. This magnificent congress had a special impact on the development of the culture of the Turkic peoples living in a wide geographical area, the preparation of new reform plans and the implementation of this plan.

The congress aimed to create a strong platform that would bring together scholars and intellectuals of the time, and to preserve and develop the language and cultural heritage in the Turkic world. These individuals consisted of scholars and cultural figures from various regions of the Turkic world, including Turkey, Azerbaijan, Central Asia and other Turkic states. The intellectuals participating in the congress also discussed many important issues related to the development of cultural and linguistic ties, common history and culture among the Turkic peoples. The discussions of the intellectuals and scholars inspired many linguistic and cultural initiatives that would later be implemented in the Turkic world. Important discussions were held at the congress on the future of the Turkish language, the unity

of the Turkic peoples, and the preservation of cultural heritage. This congress laid a solid foundation for the creation of a broader cultural and linguistic unity in the Turkic world in the coming years. The subsequent lives of the congress participants were tragic. More than 100 people who participated in the First Turkological Congress were later accused of pan-Turkism and persecuted. Many scientists and thinkers faced arrest and physical destruction. One of the important results of the congress, the transition of the Turkic peoples to the Latin alphabet, was canceled in 1939, and the Turkic peoples living in the territory of the Soviet Union collectively switched to the Cyrillic alphabet.

Keywords: *Turkological Congress, language, meeting, unity, literature, Turkic peoples*

1925-ci ilin avqustunda Sovet İttifaqı Xalq Komissarları Şurası Ümumittifaq Türkoloji qurultayın çağırılması barədə qərar qəbul etdi. Qurultayın çağırılması məsələsi ilk dəfə bir il əvvəl Azərbaycan SSR hökuməti tərəfindən SSRİ rəhbərliyinə təqdim edilmişdir.

Sovet İttifaqı Xalq Komissarları Şurasının qərarı ilə qurultayın çağırılmasına hazırlıq məqsədilə təşkilat komitəsi yaradıldı. Təşkilat komitəsinə seçilənlər bunlardır: Səmədağa Ağamalıoğlu (sədr), M.Pavloviç, Həbib Cəbiyev, Vasili Bartold, Aleksandr Samoyloviç, Cəlaləddin Qorxmazov, Q.Broydo, Tyuryakulov, Zifeld, Fitred, Bəkir Çobanzadə və başqaları.

Birinci Türkoloji Qurultay 1926-cı il fevralın 26-da Bakıda İsmailiyyə sarayında başladı. Qurultayda 131 nümayəndə (beynəlxalq elmi ictimaiyyətdən 20 nümayəndə) iştirak etmiş, 17 iclas keçirilmiş, türklərin və türk dünyasının dili və tarixi, etnogenezi və etnoqrafiyası, ədəbiyyatı və mədəniyyəti ilə bağlı 38 təqdimat edilmişdir. İclasa Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədri Səmədağa Ağamalıoğlu sədrlik etmiş və qurultayın sədrliyinə aşağıdakı şəxslər seçilmişdir: Azərbaycandan Ruhulla Axundov, Həbib Cəbiyev, şərqşünas-tarixçi akademik

Vasili Bartold, akademik Sergey Oldenburq və Avropa alimlərinin nümayəndəsi professor RSFSR Xalq Təhsili Nazirliyindən Mensel, Qazaxıstandan Naqovitsın, Bəkir Çobanzadə, Aleksandr Samoiloviç, Əhməd Baytursunov, Yakutiyaadan İsidor Baraxov, Şərqsünaslıq Cəmiyyətindən Borozdin və Pavloviç, Tatarıstandan Qalimcan İbrahimov, Başqırdıstandan İdelquzin, Türkiyədən Mehmed Fuad Köprülü, Dağıstandan Cəlaləddin Qorxmazov, Özbəkistandan Şakircan Rəhim, Qırğızıstandan Qara Tunstanov, Türkmənistandan Berdiyev, Krımdan Osman Nuri Akçoraklı və Şimali Qafqazdan Əliyev Ömər. Bundan əlavə, Azərbaycan nümayəndə heyəti və digər respublikalar adından Əli bəy Hüseynzadə, Mustafa Quliyev, akademik Nikolay Marr, Anatoli Lunaçarski və Tomsen Konqres Rəyasət Heyətinin fəxri üzvləri seçildilər (1, s.27).

1926-cı il Türkoloji Qurultayı türk dili, mədəniyyəti və tarixi üzrə çalışan alimləri bir araya gətirən və türk dünyasında birlik və həmrəyliyi təşviq edən mühüm bir tədbir idi. Bu qurultayda iştirak edən tarixi şəxsiyyətlər türk dilinin və mədəniyyətinin inkişafına və türk xalqları arasında birliyin qurulmasına mühüm töhfələr vermişlər (3). Bu konqresdəki mühüm tarixi şəxsiyyətlərin rolları aşağıda sadalanıb:

1. Yusuf Akçura: Türk millətçiliyinin və türkçülük hərəkatının görkəmli simalarından biri olan Yusuf Akçura bu qurultayın ən vacib iştirakçılarından biri idi. O, türk xalqları arasında mədəni və dil birliyinin vacibliyini vurğulamış və türkçülük ideyasının gücləndirilməsində əsas rollardan birini oynamışdır. Akçura türk dünyasında ortaq dil və mədəniyyətin inkişaf etdirilməsinə yönəlmiş mühüm müzakirələrdə iştirak etmişdir.
2. Əhməd Cavad: Azərbaycanın görkəmli nümayəndəsi Əhməd Cavad qurultayda Azərbaycan dilinin və türk ədəbiyyatının inkişafına töhfə vermişdir. Onun iştirakı türk dilinin zənginliyini və Azərbaycan

- mədəniyyətinin qorunmasını ön plana çıxardı. Əhməd Cavad həmçinin türk dünyasında ortaq bir dil və mədəniyyətin inkişafını dəstəkləyib.
3. Mehmet Fuat Köprülü: Türk tarixçisi və ədəbiyyatşünası Mehmet Fuat Köprülü, Türk tarixi və mədəniyyəti ilə bağlı tədqiqatlarına verdiyi töhfələrlə tanınır. Qurultayda türk xalqlarının ortaq tarixinin yazılmasının vacibliyini vurğuladı və bu sahədə daha böyük əməkdaşlığa ehtiyac olduğunu bildirdi. Köprülünün yaradıcılığı türk ədəbiyyatının öyrənilməsinə və təbliğinə də böyük əhəmiyyət verirdi.
 4. Şəmsəddin Sami: Türk dilinin böyük alimi olan Şəmsəddin Sami türk dilinin öyrənilməsinə və inkişafına mühüm töhfələr vermişdir. “Kamus-ı Türki” adlı lüğət türk dilinin zənginliyini ortaya qoyan əhəmiyyətli bir əsərdir. Şəmsəddin Sami qurultayda türk dilinin birləşdirilməsi və sistemləşdirilməsi ilə bağlı təkliflərini təqdim etdi.
 5. Hüseyn Cavid: Azərbaycanlı şair və dramaturq Hüseyn Cavid türk xalqlarının birliyi və ortaq mədəniyyətin inkişafı mövzusunda təşkil olunmuş qurultayda fəal iştirak etmişdir. Cavid türk dünyası daxilində ədəbiyyat və incəsənət sahələrində əməkdaşlığın vacibliyini vurğuladı və bu sahələrdə birliyin gücləndirilməsini təklif etdi.
 6. Mirzə Kazımbəy: Türk dili və ədəbiyyatı üzrə dərin tədqiqatlar aparan alim Mirzə Kazımbəy qurultayda türk dilləri ilə bağlı tədqiqatlarına böyük diqqət yetirmişdir. O, müxtəlif türk dillərinin təsnifatı və birləşdirilməsi ilə bağlı müzakirələr aparmış və bu dil birliyinin inkişafı üçün təkliflər irəli sürmüşdür.
 7. Mustafa Kamal Atatürk (Qeyri-rəsmi iştirak): Türkiyənin qurucusu Mustafa Kamal Atatürk Türkoloji Qurultayda rəsmi olaraq iştirak etməsə də, onun türk dili və mədəniyyətinin inkişafına olan marağı və bu istiqamətdə həyata keçirdiyi islahatlar diqqətəlayiqdir. Bu, qurultayın məqsədləri ilə sıx bağlıdır.

1928-ci ildə Atatürk latın əlifbasına keçərək türk dilində islahat apardı və bu islahatlar bir çox türk dövlətləri üçün nümunə oldu.

Qurultay bitdikdən dərhal sonra "Azdövlətkino"da bu tarixi hadisənin gedişatını əks etdirən sənədli film çəkilib. 1926-cı ildə “I Türkoloji Qurultay” adlı filmi nümayiş olundu. Bu, dünyada ilk dəfə olaraq Birinci Türkoloji Qurultayının Azərbaycanda keçirilməsi demək idi. Filmdə baş rolları Səməd Ağamalıoğlu, Qəzənfər Musabəyov, Əli bəy Hüseynzadə, Hüseyn Cavid ifa ediblər. Film Türkoloji Qurultaydan, türk xalqları tərəfindən yeni Latın əlifbasının qəbul edilməsindən və qurultayda türk xalqları ilə bağlı ədəbi və dil məsələlərinin yekdilliklə həll edilməsindən bəhs edir.

1930-cu illərin sonlarında qurultayda iştirak edənlərin bir çoxu pantürkizm, millətçilik və əksinqilabi fəaliyyətdə ittiham olunaraq repressiyalara məruz qalmış və öldürülmüşdür. Bunlara Ruhulla Axundov, Aleksandr Samoyloviç, Cəlaləddin Qorxmazov, Bəkir Çobanzadə, Osman Akçoraklı, Əhməd Baytursunov, Salman Mümtaz, Isidor Barahov, Hənəfi Zeynallı, Hikmət Cövdətzadə və başqaları daxildir. Qurultayda iştirak edən 100-dən çox insan müxtəlif təzyiqlərə məruz qalmışdır (2, s. 112).

Ümumiyyətlə, bu şəxslər türk xalqları arasında ortaq bir dil və mədəniyyətin inkişafı, türk dilinin, ədəbiyyatının, tarixinin və mədəniyyətinin qorunması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atıblar. Onlar həmçinin elmi və mədəni əməkdaşlığa, birliyin əldə edilməsinə və türk dünyasında türk kimliyinin yayılmasına əhəmiyyətli töhfələr vermişlər. Bu qurultay türk dünyasında gələcəkdə bir çox dil və mədəni islahatların təməlini qoydu.

Ədəbiyyat

1. "Birinci Türkoloji Qurultay: görünən və görünməyən tərəflər. Elmi sessiyanın materialları 201. Bakı: Elm və təhsil nəşriyyatı

2. Kənan A. Birinci türkoloji qurultayın qurbanı : Hənəfi Zeynallı // XX əsrdə repressiyaya məruz qalanlar 2011, Bakı : Azərnəşr. – S.109–116.
3. 1926-cı il I Bakı Türkoloji Qurultayı (stenoqram materialları, bibliografiya və foto-sənədlər) 2006. Bakı